

Sahylyk hakda aýdym

Category: Edebiýaty öwreniş, Filosophiýa, Kitapcy, Sözler

написано kitapcy | 21 январа, 2025

Sahylyk hakda aýdym SAHYLYK HAKDA AÝDYM

Gadymy türkmen edebiýatyna göz aýlasaň, klassyk şahyrlaryň taryh ylmy bilen hem içgin gyzyklanandygyna göz ýetirmek mümkin. Andalyp hindi, arap, pars we türk äleminiň taryhyny çuň bilen we ýeterlik özleşdiren adam bolupdyr. Ol eýýäm gündogar hekaýatlarynyň hem uly toparyny özleşdiripdir. Araplaryň Sagdy Wakgas baradaky rowaýatlary Andalybyň ünsüni özüne çekipdir. Ol haýsydyr birwagtda «Sagdy Wakgas» atly dessany hem döredipdir.

«Sagdy Wakgas» dessany şygry bilen ýazylypdyr. Ol eseriň Andalyba degişlidigi, garaz, dessanyň öz süňňünden mälüm bolýar. Dessanyň başynda «Andalyp tilige geldi hekaýat, An hezretiden kylar turfa rowaýat» diýilýär. Bu delil eseri Andalybyň döredendigi, özem rowaýat esasynda ýazylandygy hakda aýdýar. Däbe görä, dessanyň soňunda hem Andalybyň awtor hökmünde ady getirilipdir: «Andalyp diýr dünýä öter eglenmez, uşbu dünýä kime eýledi».

Andalybyň «Sagdy Wakgas» eseriniň göçürme golýasmasy XIX asyryň ortalarynda ýazylypdyr we iň irki hasaplanýan şu nusga Golýazmalar institutymyzyň golýazmalar fondunda, 1849-njy bukjada saklanýar. Beýleki sataşýan nusgalar, aglaba, şundan soňky döwre degişli bolup durýar. Golýazma synlamalara görä, täze hasap bilen 1842-nji ýylda göçürilipdir. Bu bolsa söz we pikirleriň, jümle we şahyrana söz düzümleriniň ölçeg we nezuralaryň mümkin boldugyça sazlaşykly gelmesi, ünsli göçürilmesi onuň gymmatyny artdyrýar. Andalybyň «Sagdy Wakgas» dessanynyň ýene bir nusgasyny wenger alymy A.Wamberi Orta Aziýa syýahaty mahalynda (1863) ele düşüren borly. Ol bu «Sagdy Wakgas» eserini özi bilen alyp gidipdir we baryp Leýpsigde neşir edilen «Çagataý edebiýatynyň hrestomasiýasy» atly kitapda ýerleşdirilipdir. A.Wamberi eseriň mazmunyny Ýewropa okyjylaryna düşnükli bolsun diýip nemes dilinde

beripdir. Şu-da, megerem, Andalybyň «Sagdy Wakgas» dessanynyň Ýewropa ilki çykyşy bolsa gerek. Soňky zamanlarda kitap söwdasynyň güýjemegi bilen neşirçiler «Sagdy Wakgas» bilen gyzyklanypdyrlar. 1916-njy ýylda Daşkentde O.A.Persowyň çaphanasy bu eser bilen gyzyklanypdyr we muny «Seýpelmelek-Methaljemal», «Asly-Kerem» «Fizulynyň «Leýli-Mejnun» eserleri bilen bir jiltde özbaşyna bir bitewi kitap edip çap edipdir we Türküstana ýaýradypdyr. Ol neşiriň nusgalary şu wagta çenli saklanyp gelipdir.

Andalyp giň dünýägaraýşa eýe bolan, edebiýat, filosofiýa, taryh hem poetika ylymlary bilen çuň tanşan şahyr bolup, ol türkmeniň iň tanymal alymlarynyň biridir. Gündogarda şeýle bir rowaýat hem hekaýatlar gezendelik bilen aýlanyp ýörüpdir, olaryň her birisi ýaýbaň bir epiki eserlere esas, gönezlik, maýa bolup bilipdir. Ýene-de Gündogarda şeýle bir täsin şahsyýetler bolup, olaryň töweregi dürli taryhy wakalar, rowaýatlar, şorta sözler, legendalar hem-de hekaýatlar bilen älemgoşar ýaly agyllanyp durupdyr. Ol şahsyýetler barada ulykiçi möçberlerde elli sany, belki, ýüz sany çeper-edebi eseri ýazmak mümkin.

Türkmeniň uly alymy hökmünde Andalyp hindi, arap, pars çeşmelerinde uly alymlaryň, şahyr filosoflaryň eserlerinde we edebi ýazgylarynda ýüzlerçe, belki, münlerçe täsin hekaýatlary görüpdir we olary öwrenipdir. Aýdaly, Ferideddin Attaryň her eseri şeýle rowaýatlaryň we hekaýatlaryň merjenleri bilen bezelipdir. Pars dilinde ýazylan ol eserleri tiz türkçä terjime edipdirler, ony şygry bilen işläpdirler. Olaryň dürli nusgalary Türkiýäniň Topgapy kitaphanasynda, ýene Bursa şäherindäki kitap öýlerinde sataşypdyr. Ýa-da arap goşun serkerdesi, şahyr Aly ibn Abu Talyp (r.a) bilen bagly bir mün töweregi waka we taryh agzalypdyr. Şolardan, takmyn, 60 pursat eýýäm araplaryň abraýly kitaplarynda («Yslam ensoklopediýasy», tom I, sah: 306-310) Aly ibn Abu Talyp (r.a) bilen bagly hekaýatlar, şygrylar hatda onuň ogullary Hasan we Hüseyin (r.a) hakda Kerbela jeňi bilen bagly dessan («Hasan-Hüseyin» dessany) Andalypda, Azadyda, Magtymgulyda we başgalarda işlenipdir. Şeýle işlenilen hekaýatlar gündogar edebi akyma

görä, nezire atlandyrylypdyr we özbaşyna uly edebi ýola öwrülipdir.

Andalybyň «Sagdy Wakgas» eseriniň gysgaça mazmuny şeýledir: Arabystanda pygamber Muhammet ibn Abdylly (s.a.w) metjitde sahylyj hakda wagyz edýän eken. Kimdir biri turup, oňa sowal beripdir: «Kuran» içinde on dört ýerde sahy düşünjesi bar, ol kim üçindir?» Muhammet ibn Abdylly (s.a.w): «Sagdy Wakgas bolgaý ol sahy aýan» diýip jogap berýär. Özünü mertlikde we sahylykda taýsyz diýip oýlap ýören Aly ibn Abu Talyp (r.a) öýkeläp, bu mejlisden synyny silkip, turup gidýär. Baryp aýaly Patma (r.a) ýagdaýy mälim edýär. Patma bolsa: «Gammary çagyrgyl, Sagdy Wakgasyň üstüne ibergil, onuň ogly Abdyllanyň gany derde dowa gerek boldy, şony bergil» diýip aýtsyn» diýýär. Gammar eli kädili Sagdy Wakgasyň öýüne barýar, dowa üçin ondan ogly Abdyllanyň ganyny dileýär. Sagdy Wakgas razy bolýar. Abdyllanyň gany kädä dökülýär. Şeýdip Sagdy Wakgas sahylygyň ýene bir keramatyny görkezýär. Soň bolsa Sagdy Wakgasyň şu hormatynyň hatyrasyna we ogly Abdyllanyň razylyk hatyrasyna oglana täzededen jan gelýär.

Gündogarda Hatam Taý sahylygyň simwoly bolup gelipdi. Yslam dünýäsi diniň içi bilen öz sahylyk simwolyny täzededen işleýär. Ine, şu rowaýat: haýsy sebäbe görä bolsa-da şahyr we akylidar Andalyby şeýda edipdir. Ol şu sahylyk ideýasy bilen Horezme, Horasana belki, bütin türki dünýä täsir etmek, garyplaryň dünýäsini goldamak isläpdir. Andalyp üçin çeşme entek bize mälim däl. Sagdy Wakgas bilen bagly hekaýaty belki, arap ýazgylarynda görendir, belki, pars ýa-da türki edebiýatda görendir. Belki, ol bu sýužeti döwürdeşi Döwletmämmet Azady bilen söhbetlerde ýatlaşandyrlar. Garaz, Sagdy Wakgas hekaýaty Andalyba mälim bolupdyr. Birnäçeleri Andalybyň Eýrana, Yraga, Arabystana syýahaty barada çaklaýarlar. Muny tassyk etmek-de, inkär etmek-de, elbetde, kyn. Onuň Bagdatda terbiýe alan Fizulynyň «Leýli-Mežnun» eseri bilen tanyş bolany alym R.Rejebowyň ylmy subutlaryndan soň bize mälim.

Sagdy Wakgas akyl we pikiriň döredijilikli önümi ýa-da anyk taryhy bir adammy? Biziň gözleglerimize görä, Sagdy Wakgas çeper pikiriň tapan obrazy däl-de, taryhy şahs. Eýsem ol kim,

haçan, nirede, nähili ýaşap ötüpdür? Onuň doly ady Sagd ibn Aby Wakgas görnüşinde ýazylypdyr. Ol Arabystanda VII asyrda ýaşapdyr. Yslamy esaslandyryjy Muhammet pygamberiň egindeşleriniň biri bolupdyr. Abu Bekirden soň halyfatyň başyna geçen Ömaryň buýrugyna görä, uly goşun bilen Arabystana harby ýörişe çykan we Eýran serhetlerinde peýda bolan hem şu harby serkerde Sagd ibn Abu Wakgas bolupdyr. Görnüşi ýaly, Sagdy Wakgasyň aňyrsynda taryhy şahs ýatýar. Has irki taryhy edebi çeşmeler bolsa, bu maglumatlaryň irkidigine güwä geçýär. Arap we Eýran taryhy wakalary meşhur Tabarynyň, ibn al-Asiriň «Kämil taryhlarynda» agzalýar. Hatda şol eýýamlara has ýakyn we iň ähtibar çeşme hasaplanýan Ferdöwsiniň «Şanama» eseri arap we eýran söweşleri, Sagd ibn Abu Wakgasyň Eýran mülküne uly güýç bilen gelşi we 633-nji ýylda özüne garşy duran Horasanyň hökümdary Rüstem ibn Ferruh-Hurmuzd bilen gazaply söweşleri, araplaryň ýeňişleri hakdaky wakalary giňden we şahyrana beýan edipdir.

Andalybyň «Sagdy Wakgas» dessany şeýle başlanýar:

«Diňle bir hekaýat. Hezreti Gaffar
Gudratyny bir-bir nema eýledi».

Soň mazmun şeýle çöşlenip ugraýar:

«Bir günü mesjitde Resul Muhammet
Ulusga nesihat kylardy bihet».

Gürrüň sahylyk, myhmanparazlyk, jomartlyk hakda barýar. Jemgyýetde, tutuş garyplaryň halas edilmeginiň, goldanylmagynyň hatyrasyna barýan sahylyk söhbeti esas edilip goýlupdyr. Eseriň esasy maksadynyň ahlak meselesidigini, sahylykdygyny, onuň haýsydyr bir yslam wekillerini, onuň uly şahslaryny şanlandyrmak, wasp etmek däldigini duýmak aňsat. Andalyp yslamçylyk garaýyşlardan, elbetde, daşda durmandyr. Ýöne sungatda onuň wezipesi we borjy sahylygy şanlandyrmak. Ol ozaly bilen beýik ideýa we pikirleriň aýdymçysydy. Şol wagtda onuň bu niýetleri göze görünüp durany üçin, «Sagdy Wakgasy» ilki öwrenijiler hem eýýäm onuň şu niýetini bada-bat

görüpdirlirler. Professor M.Kösäýew we professor B.Garryýew «Türkmen edebiýatyndan hrestomatiýa» atly kitaplarynda şony belläpdirlirler:

«Talantly şahyryň «Sagdy Wakgas» eseri-de dini rowaýat esasynda düzülip, ruhany Sagdy Wakgasyň sahylygy hakda gürrüň edýär, şonuň üsti bilen jomartlyk we myhmanparazlyk ýaly häsiýetler nesihat edilýär».

Eserde janly bir hereket bar. Adamlaryň gatnaşyklary-da, sözleýişleri-de, Aly Abu Talybyň tamasy çykman, silkinip turup gaýtmagy-da, real gatnaşyklaryň galypyna salnypdyr. Bu ýerde diwan edebiýatynyň şol dabaraly sözleri ýok, metjidiň ýanynda adaty gep, söz, söhbet, sorag we jogaplar bar.

Eserde, elbetde, fantastiki, romantiki äheňler hem köp. Andalyp ideýa we pikiriň netijeliligini has artdyrmak, ony has duýgulandyrmak, onuň ruhy ahwalyna ýiti täsir ýetirmek üçin üýtgeşik täsirli tärlere ýüzlenýär. Romantiki eserlerde beýle ýagdaýlar fantaziýa belentligi hasap edilýär. Awtor adatdan daşary waka bilen okyjynyň duýgularyna tupan salýar, ony tas dälilik hetdine ýetirýär. Ine, Gammaryň kädili barmagy we onuň Sagdy Wakgas bilen duşuşyp, söhbete başlamagy okyjyny galpyldadyp ugraýar. Gammar keseline em üçin Abdyllanyň ganyny dileýän pursaty dartgynlylygyň iň ýokary derejesidir, iň ýokary nokadynyň öň ýanyndaky pursatdyr. Okyjy bu zabunlyk zerarly näçe hasrata batsa-da, sahylyk ideýasynyň dabarasyna we ogluň ata belent hormatynyň hatyrasyna öz ýanyndan kanagatlanma tapyp oturýar.

Andalybyň «Sagdy Wakgas» eseri sahylyk hakdaky tämiz aýdymdyr. Bu ideýa hemişelik ideýalygy bilen-de gözeldir. Şu ideýany işlemek bilen Andalyp özboluşly eseri miras goýup gidipdir.

Tejen NEPES. Edebiýaty öwreniş